

Ömer Fuad'ın Anadolu Mektupları'na Göre İktisadi Milliyetçilik

The Economic Nationalism According to Omer Fuad's Anatolian Letters

Meral DEMİRYÜREK¹

öz

Bursa ve çevresi Osmanlı dönemi boyunca en önemli ticari merkezler arasında kabul edilir. Bu bölge, Osmanlı Anadolusunun vazgeçilmez ithalat ve ihracat noktalarını barındıran verimli ve zengin topraklara sahiptir. Söz konusu yerler, devletin içinde bulunduğu olumsuz şartlara rağmen XX. yüzyılın ilk yıllarında ticari faaliyetlerini büyük bir canlılıkla aksatmadan sürdürür. Özellikle debbağlık, nalçılık, kozacılık bölge halkına para kazandıran işlerdir.

Sebilürreşad muhabiri Ömer Fuad, 1913-14 yılları arasında yaklaşık bir yıl boyunca Bursa ve çevresindeki kasabalara seyahat eder ve gözlemlerini mektuplar hâlinde İstanbul'a göndererek yayımlanmasını sağlar. Karacabey, Kirmasti (Mustafakemalpaşa), Bandırma, Edincik (Aydincık), Ayvalık gibi yerlerin sosyal ve ekonomik görünümünü kapsayan tespitleri, bölgenin çalışma faaliyetlerini anlamak açısından kaynak olarak kullanılabilir niteliktedir. Ömer Fuad'ın bildirdiği somut veriler, Osmanlı Müslim ve gayrimüslim tebaa arasındaki ilişkileri bütün detaylarıyla yansıtır özellikler taşımaktadır. Gezi raporlarının *Sebilürreşad*'da yayımlanması ise ekonomi, basın ve edebiyat açısından devrin milli karakterinin nasıl geliştiğine dair kayda değer değerlendirmeler yapılabilmesine imkan sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, gazeteci Ömer Fuad'ın Bursa çevresindeki gözlem ve tespitlerini 1910'lu yılların ticari, ekonomik ve sosyal durum özelinde ortaya koyarak öne çıkan hususları, iktisadi milliyetçilik bağlamında analiz etmektir. Ayrıca incelenen dönemde yükselmeye başlayan Türk milliyetçiliğinin edebiyattan ekonomiye geçişinin basındaki görünümü *Sebilürreşad* dergisi özelinde dikkatlere sunulmuş olacaktır.

Anahtar kelimeler: İkinci Meşrutiyet dönemi, *Sebilürreşad*, Bursa, eğitim, ticaret

ABSTRACT

Bursa and its surrounding area was one of the most important commercial centres during the Ottoman period. The city was important in Ottoman Anatolia both for import and export and also because it provided the Ottoman capital with barley and wheat. In the early years of the 20th century commercial activities were maintained. Omer Fuad, who was an independent reporter, travelled to Bursa and the towns around it in 1913 and 1914 and published his observations in those years in *Sebilürresad*. His observations covering the commercial, social and economic aspects of the places he visited can be used as a source to discover the commercial activities of those places. His observations also reflected the

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Meral Demiryürek (Prof. Dr.),
Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum, Türkiye
E-posta: meraldemiryurek@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5598-7581

Başvuru/Submitted: 04.06.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

16.07.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:

27.08.2020

Kabul/Accepted: 25.10.2020

Online Yayın/Published Online: 24.11.2020

Atıf/Citation: Demiryurek, Meral. "Ömer Fuad'ın Anadolu Mektupları'na Göre İktisadi Milliyetçilik." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 30, 2 (2020): 455-475.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.748175>

commercial, political and social relationships between Muslim and non-Muslim Ottoman subjects.

The aim of this study is to reveal the commercial, economic and social nationalism in Bursa on the eve of World War I and to focus on the literary and economic rise of Turkish nationalism during the period under question by analysing Omer Fuad's observations.

Keywords: Second constitutional era, *Sebilürresad*, Bursa, education, trade

EXTENDED ABSTRACT

The system in which the money, industry, and trade of a country are organized is called a political economy. The nineteenth century witnessed the rise of nationalism and national economic policy as well as an industrial revolution and free trade. These developments, however, were not useful for empires and non-industrialised nations of which the Ottoman Empire was one. Despite its political, social and economic reforms, the Ottoman Empire did not create a national political economy. The various nations which were part of the Ottoman Empire began to revolt and founded their own national states throughout the nineteenth century. Even though the second constitutional monarchy was proclaimed in 1908, it did not prevent the ongoing disintegration of the Empire.

From the second half of the nineteenth century onwards the Turks in the Empire began to understand the power of national economic policy, industrialism and nationalism. A lot of internal and external developments contributed to this enlightenment in which some works of modern Turkish literature and its writers and poets played a part. The Balkan Wars of 1912-13 were a turning point. The *Sebilürresad* journal, whose owner was Mehmet Akif, later to be the writer of the Turkish national anthem in 1921 during the Turkish War of Independence, was established in those days. Turkish writers who were enlightened and well-educated were well aware of the situation of those days. It is understood that Omer Fuad was one of them and he travelled to Bursa, Karacabey, Kirmastı, Bandırma and Ayvalık in 1913 and 1914, publishing his observations in the *Sebilürresad* journal.

His accounts were a good reflection of the social and economic situations that the Turkish people found themselves in. According to him non-Muslim Ottoman subjects dominated the economy of the region and had economic and political power. Turkish historical buildings, like schools and mosques were in a poor state of repair or even in ruins. The Turkish population was poor. On the contrary, non-Muslims, of which the majority was Greek, were powerful and rich and their buildings were modern. In Bursa economic superiority was in the hands of the Christians and the Muslims who needed the economic support of the government. One of the most important merchants was a Bulgarian trader, N. Dimkof, whose horseshoe trade dominated the region and the empire. In Bursa the main industry was that of the silkworm trade, namely sericulture. The workers on the benches were Jewish girls, the masters were Muslims. The tanneries were in the hands of the Muslims, but the Muslim tanners complained about their Muslim apprentices due to their laziness.

In Bandırma the economic power of the Greeks eclipsed that of the Muslims. The honorary French consul was a Greek merchant. At the same time, he was the honorary British consul and in consequence he and his trade came under the protection of the French and British. Omer Fuad wrote that there was no indication of an Islamic presence in Bandırma, except that of the Haydar Cavus mosque. In Bandırma, industry and trade were controlled by the Christians. The grain trade, for instance, was governed by mainly Greek merchants. There was also a Jewish merchant who did business as a grain trader. The observer, however, did not blame the non-Muslims, but rather the Muslims owing to their laziness and snooping. While they were at odds with one another, they lagged behind in trade. While the Muslims were toiling, the Christians enjoyed wealth and prosperity.

Although the Greeks who settled in Ayvalık were subjects of the Ottoman Empire, they were extremely nationalist and supported Greece, respecting the Greek flag. Their children wore hats on which was written 'long live (Zito) Venizelos' who was the Prime Minister of Greece. Publications from Greece were banned by the Ottomans. Besides Greek traders, Armenian and Bulgarian traders were also powerful rivals of the Muslims (Turks) and trade, power and wealth were in their hands. There were only a few Muslim traders and businessmen, although the owners of the state were Muslim Turks.

Omer Fuad's identity became unknown and his letters in the journal disappeared suddenly, although he had said in his latest published letter that he would write about the situation of the Muslims living in Ayvalık. It is possible that his accounts might have bothered the government. Consequently, his travel accounts are very important in three ways. Firstly, they reflect the Turkish educated people's point of view about the economy and society in 1913 and 1914. Secondly, they indicate the social, economic and political structure of the regions through which he travelled. Lastly, his observations and considerations are a description of the national political economy of the time and of the importance of the economy in the life of the state and society.

Giriş

Coğrafi, kültürel ve etnik köken bakımından ortaklığa sahip toplulukların siyasi ve tarihî bir zemin üzerindeki varlığını dikkate alarak siyasal, sosyal, kültürel, dinî düşünce ve yaklaşımlarını önceleyen ve başlangıcı 1789 Fransız İhtilaline dayanan milliyetçilik akımı, Fransa'dan başlayarak aşama aşama bütün dünyayı sarar. Osmanlı İmparatorluğu, etnik ve dinî farklılıklar içeren yapısı nedeniyle bu gelişmelerden hızlı ve olumsuz bir biçimde etkilenir. Özellikle, Rumeli'de başlayan ayrılıkçı hareketler sonucunda meydana gelen Balkan Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu açısından tam bir hezimete yol açar. Yaşanan kötüye gidiş karşısında Osmanlı-Türk aydınları artık daha fazla Osmanlılık fikrini savunamayacaklarını anlayarak Türkçülük fikri etrafında toplanmaya başlarlar. Nitekim millet kavramı, tarih kadar eski değildir. Modern anlamıyla en erken XVIII. yüzyıla dayanır.¹ Bununla birlikte, milletin oluşumunda etnik bağların gücü tartışılmazdır. Genellikle, önceden var olan “etnik kimlik ne denli güçlü ve inatçıysa bu kimliğe dayanarak bir milletin doğabilme ihtimali de o denli fazladır.”² Ayrıca milleti oluşturan etkenler arasında ekonomik alandaki birlik ve beraberliğin önemi de göz ardı edilemez. Bir şirketteki hissedarların ortaklığını andırır nitelikteki kâr bağının devamı ve değerliliği nispetinde milleti oluşturan unsurlar güçlenir veya zayıflar.

Ekonomi kelimesi, Yunanca *oconomicus*'tan (*oikos*=hane; *nomos*=yasa, kural) gelmektedir. Bu nedenle eski Yunanlılar için ekonomi “hanelerin kaynaklarını nasıl kullanacağı” ile ilgiliydi.³ Başka bir eserde ise, kelimenin kökeninin Yunanca *oikos* (*ev*) ve yine Yunanca *nem* (*idare, yönetim*) kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğu ve *Oikonomia* kelimesinin *ev idaresi* anlamına geldiği belirtilmektedir.⁴ Buna göre ekonomi “hane kuralı veya hanelerle ilgili kural” veya “ev idaresi” demektir. Günümüzde ekonomi çok daha kapsamlı olsa da “hane” anlayışının Orta Çağ boyunca devam ettiği görülmektedir. Osmanlı tahrir defterlerinin, avarız defterlerinin veya cizye defterlerinin “hane” esasına bağlı olarak oluşturulması ilginçtir. Batı'da Merkantilist ekonomi anlayışı döneminde *economie politique* (ekonomi politikası) ifadesi ekonomi anlamında kullanılır. Osmanlı döneminde ekonomi kelimesinin karşılığı olarak XVII. yüzyılda “ilm-i tedbir-i menzil” veya “ilm-i tedbir-i medine” ifadeleri vardır. Tanzimat döneminde “ilm-i tedbir-i menzil”e ilave olarak “ekonomi politikası”, “ilm-i servet”, “ilm-i tedbir-i servet” gibi farklı ifadeler ekonomi anlamında kullanılır ve nihayet “iktisat” kelimesi yaygınlık kazanmaya başlar.⁵ Niyazi Berkes'e göre

Osmanlı ekonomi düşünüşü, modern ekonomi çağına başında eski Ortaçağ İslâm-Osmanlı devlet uygulamalarının ahlak ve siyasa (siyaset) kitaplarının vardırıdığı düşünüşüne sınıksız sarılmış, uzun süre ona bağlılığını sürdürmüştür. Bu yüzden yeni bir ekonomi düşünüşü

1 Eric John Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik* (İstanbul: Ayrıntı Yay, 2014), 17.

2 Antony D. Smith, *Millî Kimlik* (İstanbul: İletişim Yay, 2016), 117-118.

3 Niall Kishtainy, *Ekonominin Kısa Tarihi* (İstanbul: Alfa Yay, 2018), 14.

4 Mehmet Nuri Güler, “Günümüzdeki İktisat (Ekonomi) Bilimi'nin Adlandırılma Problematigi”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 4, (2005): 379.

5 Mehmet Nuri Güler, “Günümüzdeki İktisat (Ekonomi) Bilimi'nin Adlandırılma Problematigi”, 380-381.

doğmamıştır. Gene bu yüzden bir ekonomi literatürü de meydana gelmemiştir. Ancak XIX. yüzyılın üçüncü ve dördüncü çeyreğinde yazarlar ‘tedbir-i menzil’ bilimi, ‘mülk idaresi’, ‘mal idaresi’ gibi terimlerde bocaladıktan sonra ‘iktisat’ hatta ‘ekonomi politik’ terimlerine vararak ekonomik olayların ne olduğunu, bu olaylar üzerine düşünmenin nasıl olacağını okuyucularına anlatmaya çalışmışlardır.⁶

Ekonomi anlayışı olarak XVI. ve XVII. yüzyılların “Merkantilizm”i XVIII. yüzyılda Adam Smith ile birlikte yerini “serbest ticaret” anlayışına bırakır. XIX. yüzyılda ise “millî ekonomi” anlayışı ortaya çıkar. Alman ekonomist Friedric List (1789-1846) *National System of Political Economy* (Ulusal Politik Ekonomi Sistemi) adlı kitabında, ülkeler arasındaki serbest ticaret yerine korumacılık temeline dayalı millî ekonomi düşüncesini savunur. Ona göre esas olan

yeni endüstrileri yabancı rekabetinden korumaktır. Bunun bir yolu, yabancı mallara bir vergi ya da ‘gümrük’ koymaktır. Britanya çeliğine konan Alman gümrük harcı, Britanya çeliğini Almanlar için maliyeti daha yüksek bir ürün yapacaktır... İnsanlar Alman çeliği satın alacak ve böylece Almanya’nın bebek çelik endüstrisi hayatta kalmayı başaracaktır. Ekonomistler bu politikaya ‘korumacılık’ der.⁷

List, 1841 yılında yayımladığı bahsi geçen kitabında iç ekonomi bakımından liberalizmi, dış ticaret bakımından ise himayeciliği savunmuştur. Ayrıca

List’e göre ulusların güçleri, gelişmeleri ve davranışları başka başkadır. Bir ülkenin sanayisinin, ticaretini ve tarımını ahenkli bir şekilde geliştirmesi idealdir. Ülkelerin iklim şartları, coğrafi durumları, tarihsel gelişimleri de farklı olduğu için, her ülke aynı ölçüde kalkınamaz. Yeni doğan Alman sanayii, İngiliz sanayisine karşı rekabet edemeyecektir. İngiltere ile rekabet edebilmek amacıyla belli bir süre için, gümrük duvarlarını yükseltmek ve duvarların gölgesinde sanayii geliştirmek, olgunluk devresine varılınca da, serbest ticarete dönmek gereklidir.⁸

Edward H. Carr, List’i “Britanya’nın dünya ekonomi sistemine karşı ilk isyan tohumlarını” Almanya’da eken kişi olarak nitelendirir ve “1879 Alman gümrük tarifesi, uzun süre, ilk modern ‘bilimsel’ gümrük tarifesi -ulusal politika yararına kullanılan bir ekonomik manipülasyon örneği- olarak hatırlanacaktı.” diyerek geleceğe dönük etkisini özetler.⁹

Millî unsurların önemini kavrayarak Türk edebiyatında yerli ve geleneksel değerleri Tanzimat’tan itibaren ortaya çıkarmaya çalışan şair ve yazarlar ise 1897 Türk-Yunan Savaşından sonra çalışmalarına hız verirler. Hatta sanatı toplumsal faydanın önünde tutan *Servet-i Fünun* gazetesi bile savaşta şehit olanların ailelerine ve gazilere yardım amacıyla bir özel sayı (*Servet-i*

6 Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi* (İstanbul: YKY, 2013), 382.

7 Niall Kishtainy, *Ekonominin Kısa Tarihi*, 112.

8 Serdar Sağlam, “Ziya Gökalp’ta ‘Solidarizm’ ve ‘Millî İktisat’”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. 1, (2004): 74-75.

9 Edward Hallett Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası* (İstanbul: İletişim Yay, 2015), 30.

Fünun Nüsha-i Mümtazesi) yayımlar. Bu sayı için çağrıda bulunulan devrin hemen bütün şair ve yazarları daveti kabul ederek dönemin ruhuna uygun yazı ve şiirler yazarlar. Millî bir çizginin belirmeye başladığı bu yönelimde özellikle Mehmet Emin Yurdakul'un "Anadolu'dan Bir Ses yahut Cenge Giderken" (1898) şiiri ve millî duyguların geleneksel Türk edebiyatı ölçütleriyle birleştiği şiirlerinden oluşan *Türkçe Şiirler* (1899) adlı şiir kitabı¹⁰ yol gösterici ve cesaret verici olur.

Bir toplumda "dış etkinin sadece kültürün yeniden biçimlendirilmesi sürecini harekete geçirdiği, reformcu-yeniden canlandırmacı akımın ise itici gücünü oluşturduğu bir ideolojik inşa modeli söz konusudur."¹¹ Sadece dış etkinin yeterli olmadığına farkında olan İttihat ve Terakki Partisi, iktidara gelişinden itibaren Türk basın ve edebiyatında milliyetçilik çalışmalarını sistemli bir biçimde destekler ve devrin sanatçılarını teşvik ederek edebiyat, basın, sanat gibi kültürün temel unsurlarının aynı ana ekol etrafında toplanmasını sağlar. *Genç Kalemler* (1911) dergisinin çatısı altında Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip (Yöntem)'in öncülüğünde sürdürülen dilde, edebiyatta, kültürde millilik fikri Cenap Şahabettin, Ali Ekrem (Bolayır) gibi kimi şair ve yazarlarca eleştirilse de savunulan düşünce etrafında yazılan eserlerin başarısı ve sürekliliği sayesinde, Türkçülük düşüncesi yaygın biçimde kabul görmeye başlar. Savunulan yeni unsurlar içinde özellikle Türkçeye dair fikirlerin ayrı ve özel bir yeri vardır. *Alman Milletine Hitaplar* adlı eserinde Fichte, milleti tanımlarken tamamen dil üzerinden hareket edecek kadar dile önem atfeder ve şöyle der: "Biz, dilleri aynı dış tesirlere maruz olan ve birlikte yaşayan ve birbiriyle devamlı haberleşme yolu ile dillerini geliştiren insanlara millet ismini veririz."¹² Nitekim Türkçenin öneminin farkına varan Osmanlı-Türk aydınları, Tanzimat'tan itibaren edebî ve ilmî çalışmalarla konuya işaret ederler. Onların başlattığı çizgide çok daha kararlı bir biçimde ilerleyenler ise II. Meşrutiyet dönemi aydınları olur. Dilde, Yeni Lisan anlayışı etrafında biçimlenen sade Türkçe ile edebiyatta millî konuların millî şekillerle işlenmesi beraberinde Anadolu'ya açılmayı doğal bir hareket tarzı hâline getirir. Özellikle sürgün, gezi, memuriyet, geçici görev gibi sebeplerle İstanbul dışına çıkan aydınlar, Anadolu'ya dair izlenimlerini çeşitli vesile ve türler bağlamında yazıya aktarırlar. İlk kez bu yıllarda, kent soylu Türk edebiyatı, İstanbul'un sınırlarını aşar; Anadolu'nun içlerinde yaşanan hakiki ve hayati meseleleri, konuları gerçek manada dile getirmeye başlar.

1900'lerin başından itibaren milliyetçilik düşüncesi roman, öykü ve şiirlerin sistemli bir biçimde konusu olur. Ziya Gökalp'in başını çektiği millî mefkure doğrultusunda Türkleşme, İslamlaşma ve çağdaşlaşma üç ideolojik fikir olarak sürekli dile getirilir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte çok sayıda dergi, gazete, dernek faaliyete geçer. Türk Derneği (1908), Türk Ocakları (1912), *Türk Yurdu* (1911), *Halka Doğru* (1913), *Bilgi Mecmuası* (1915), *Millî Tetebbular Mecmuası* (1915), *Yeni Mecmua* (1919) gibi dernek ve dergilerin yürüttüğü söz konusu faaliyetlerin bir kısmı uzun ömürlü olmazken bir kısmı günümüze kadar varlığını

10 Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1986), 505.

11 Christophe Jaffrelot, *Uluslar ve Milliyetçilikler* (İstanbul: Metis Yay, 1998), 63.

12 Elie Kedourie, *Avrupada Milliyetçilik* (Ankara: MEB, 1971), 57.

sürdürür. Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde olduğu gibi, II. Meşrutiyet yıllarında da hemen bütün şair ve yazarlar eserlerini önce ve öncelikle devrin mevcut yayın organlarında neşrederler. İlaveten bütün gazete ve dergiler, kendi yazı kadrolarını oluştururlar. Çeşitli bölgelere gönderdikleri özel muhabirleri aracılığıyla okurlarını başta Anadolu olmak üzere farklı coğrafyalardan haberdar ederler. Böylece II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren yazı hayatının varlık gösterdiği alanlar çok aktif bir biçimde genişler. Elbette nicelik açısından yükseliş olmakla birlikte nitelik açısından aynı düzeyi yakalamak ve sürdürmek hemen mümkün olamaz. Ancak, her hâlükârda 1900'lü yılların başından itibaren milliyetçilik çalışmaları, basın faaliyetleri ve edebî verimlilik bakımından umut vadeden bir döneme girilir.

Tanzimat döneminde Türkiye'de gelişen hem modern edebiyat anlayışı hem de ekonomik düşüncedeki değişim, XX. yüzyıl başlarında edebî ve ekonomik milliyetçiliğin temel taşlarını bir araya getirir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Ekonomi Politik* (İstanbul, 1296), *Sevda-yı Sa'y ü Amel* (İstanbul, 1296) ve *Para* (İstanbul, 1324) gibi eserleri ile XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan ve gittikçe daha da derinleşen ekonomik dışa bağımlılık (dış borçlar, muharrem kararnamesi, düyunu umumiye ve reji idarelerinin kurulması gibi oluşumlar) dönemin aydınlarını ekonomi üzerine düşünmeye sevk eder. Bu değişim ve dönüşümde imparatorluktaki siyasi gelişmeler (savaşlar, iç isyanlar ve dış müdahaleler) de etkili olur.

Bu makalede, Balkan Savaşları ertesinde görülen iktisadi milliyetçiliğin, Ömer Fuad adlı bir Osmanlı aydınının, Bursa ve civarında tanık olduğu bazı olaylardan hareketle, zihninde meydana getirdiği izlenimler ve çatışmalar ele alınacaktır. Ayrıca Türkiye'de Cumhuriyet öncesi dönemde kendini göstermeye başlayan millî ekonomi düşüncesinin oluşumuna katkıda bulunan gelişmeler, Ömer Fuad'ın yazdığı ve *Sebilürreşad* dergisinde yayımlanan seyahat raporlarından oluşan "Anadolu Mektupları" çerçevesinde incelenecektir.

İslamlaşma ve Modernleşme Bağlamında *Sebilürreşad* Dergisi

II. Meşrutiyet dönemi basınında dikkati çeken özelliklerden biri gazete ve dergilerin sayıca çokluğu iken bir diğeri de bunların kendi içlerinde belli temalar etrafında yayın yapmak üzere özelleşmeleridir. 1908 sonrasında kadın, çocuk, ev, spor ve benzeri birçok alanla ilgili olarak dergi ve gazeteler yayımlanır. Geçmişten süregeldiği şekilde siyaset, edebiyat, hukuk, din ve felsefeyle ilgili yayımlar da sayılarını ve güçlerini artırarak yayın hayatlarını sürdürürler. Bunların içinde önce *Sırat-ı Müstakim* sonra *Sebilürreşad* adını alan derginin yeri ayrı ve önemlidir.

Mehmet Akif (Ersoy)'in destekleyip başyazarlığını yaptığı *Sırat-ı Müstakim*'in ilk sayısı Eşref Edip tarafından 27 Ağustos 1908 (14 Ağustos 1324) tarihinde yayımlanır. Dergi yayın hayatına başladığında yazı kadrosunda Mehmet Akif, Ebül'ulâ (Mardinizade), İsmail Hakkı (Bereketzade), İsmail Hakkı (Manastırlı), İsmail Hakkı (İzmirli), Ahmet Naim (Babanzade), Mithat Cemal (Kuntay), Mehmet Tahir (Bursalı), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Akçuraoğlu Yusuf, Ispartalı Hakkı, Halil Halid (Çerkeşzade), Ahmet Hamdi (Aksekili), İbrahim Alaeddin (Gövsâ) gibi isimler bulunmaktadır. Mehmet Akif, *Sırat-ı Müstakim*'in en devamlı yazarıdır.

Sırat-ı Müstakim, 8 Mart 1912 (24 Şubat 1327) tarihli 183. sayısından itibaren eski formatını büyük oranda koruyarak *Sebilürreşad* adıyla yayın hayatına devam eder. “Aynı mesleği daha etraflı bir surette takip etmek üzere *Sebilürreşad* unvanı altında intişar edecektir.” cümlesiyle isim değişikliğinin nedeni açıklanır. *Sebilürreşad* ismi, *Kur'an-ı Kerim*'deki “el-Mü'minün 40/38” ayetinden (ittebiünü ehdiküm sebilürreşad) mülhemdir. Başlık ve ayetin altında dinî, ilmî, edebî, siyasi haftalık İslam dergisi yazması derginin misyonunu açıkça belirtmektedir. İslamî bakış açısı, dergiyi diğer Türkçü dergilerden ayırmaktadır. Derginin en çok üzerinde durduğu konular arasında İslam dünyasının neden gerilediği, Müslümanların nasıl kalkınacağı, İslam'ın ilerlemeye engel olup olmadığı, kadın hakları, din-dünya, din-devlet ilişkisi gibi meseleler bulunmaktadır.

Ömer Fuad ve “Anadolu Mektupları”

Sebilürreşad dergisinin muhabiri olan Ömer Fuad, Bursa ve civarını gezerek gözlem ve tespitlerini “Anadolu Mektupları” başlığı altında kaleme alarak derginin İstanbul'daki merkezine gönderir. *Sebilürreşad*'ın “Anadolu seyyar muhabir-i mahsus” sıfatıyla yazdığı ve toplam 16 sayı süren yazıları, düzenli olarak dergide yayımlanır. Ömer Fuad'ın gezi raporları *Sebilürreşad*'da, 26 Haziran 1913 (13 Haziran 1329) tarihli 250. sayı ile 16 Nisan 1914 (3 Nisan 1330) tarihli 292. sayı arasında yer alır. Ömer Fuad, derginin 292. sayısındaki -tespit edilebilen- son yazısında Ayvalık'ta olup bitenlere değinir. Yazısının bitiminde bu yerleşim yerine dair bilgi vermeye devam edeceğini belirtmesine rağmen mektupların birdenbire kesildiği görülmektedir. *Sebilürreşad*'da yazıların neden son bulduğuna dair herhangi bir açıklama da bulunmamaktadır. Yazarın Ayvalık'taki gayrimüslimlerin adeta ayrı bir devlet havasında yaşadıklarını gösteren ve siyasal açıdan tam bir prestij ve otorite kaybı anlamına gelen trajik tespitleri nedeniyle şikayet edilmiş ve/veya sansüre uğramış olması kuvvetle muhtemeldir.

Haziran 1913-Nisan 1914 arasında 10 ay süren gezici muhabirliği esnasında Bursa, Karacabey, Kirmasti (Mustafakemalpaşa), Bandırma, Karesi, Edincik (Aydıncık) ve Ayvalık'tan bahseden Ömer Fuad, bölgenin eğitimi, ekonomisi, sosyal ve kültürel durumu hakkında gündelik hayatın içinden seçilmiş ayrıntılarla dolu çok önemli bilgiler verir. Özellikle, dolaştığı yerlerdeki insanlarla görüşmesi, onlarla röportajlar yapması izlenimlerinin yüzeysel olmaktan çıkıp daha gerçekçi bir boyut kazanmasını sağlar.

Bursa çevresinin ekonomisine dair birçok yayın bulunmakla beraber Ömer Fuad ve onun “Anadolu Mektupları” ile ilgili bugüne değin yapılmış herhangi bir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Sadece Şaban Yalazı tarafından mektuplardaki Karacabey'le ilgili kısımlar sadeleştirilerek yeni harflerle *Yörem* adlı yerel yayın yapan bir internet gazetesinde 17-20 Mayıs 2017 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Ayrıca İstanbul Bağcılar Belediyesi bir proje dâhilinde *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerini yeni harflere aktararak hem matbu hem de elektronik olarak okurlarla paylaşmaktadır. Ömer Fuad'a ilişkin *Sebilürreşad*'da biyografik herhangi bir bilgiye yer verilmediğinden ve başka kaynaklardan da hakkında somut verilere

ulaşılamadığından, onunla ilgili ancak bazı yorumlarda bulunmak mümkün olabilmektedir. Ömer Fuad'ın yazarın gerçek ismi olmaması da ihtimal dâhilindedir. Ancak dil ve üslubu ile konuları analiz ediş biçimi eğitilmiş, aydın biri olduğunu açıkça belli eder. İlk yazısı ise bölgeye İstanbul'dan gittiğini ortaya koyar. Ayrıca meselelere bakış açısındaki millî bilinç ve duyarlılık onun fikrî altyapısını oldukça kapsamlı bir biçimde sergiler.

1. Bursa ve Çevresinde İktisadi Millilik

II. Meşrutiyet'teki liberal anlayışın gayrimüslimler arasında milliyetçilik hareketlerinin artmasına sebep olması ve Müslüman girişimcilerin bundan olumsuz etkilenmesi Türk milliyetçiliğinin gelişmesine yol açar. Bilhassa Balkan Savaşları, liberalizmin sonunu getirdiği gibi İttihatçıların Anadolu, Türk ve Müslüman merkezli bir siyasete yönelmelerini zorunlu kılar.¹³ Millî iktisat düşüncesinin doğduğu bu dönemde basında çıkan yazıların önemi büyüktür. Yabancı ve gayrimüslim sermaye karşısında Anadolu insanının köylerde ve kasabalarda hangi sorunlarla boğuştuğunu özellikle yaşantıya dayalı örneklerle tespit etmek mümkündür. *Sebilürreşad*'ın temsilcisi muhabir Ömer Fuad'ın dergisine gönderdiği mektuplar, bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Askerî başarısızlıkların peş peşe gelmesi nedeniyle gazete ve dergilerde millî iktisadın tek kurtuluş çaresi olduğunu savunan yazıların sayısı ve niteliği artmaya başlar.¹⁴ Özellikle Balkan Savaşları sonrasında bu durum yayın politikası hâline gelir. Ömer Fuad, 1913-1914 yılları arasında yaklaşık bir yıllık sürede gezdiği Bursa başta olmak üzere ilçe ve köylerinden bazılarıyla ilgili bilgileri iki başlık altında toplar. Bunlar, eğitim ve ekonomiye dair ayrıntılardır. Bölge; mektep ve medreseler, muallimler, öğrenciler, Müslim ve gayrimüslim tebaa açısından karşılaştırmalı bir biçimde incelenmiş ve farklılıklar tespit edilerek olumlu-olumsuz bütün detaylar açıkça dile getirilmiştir. Aynı şekilde iş kolları, ticarethaneler, ekonomik hayat, meslekler ve diğer ayrıntılar istisnasız yazıya geçirilmiştir. Eğitim ve ekonomi tamamen ayrı konular gibi düşünülse de aslında birbirleriyle bağlantılı oldukları somut örneklerle ortaya konur. Ömer Fuad'ın verdiği örnekler, ekonomi ve eğitim arasındaki ilgiyi çarpıcı bir biçimde gözler önüne serer. Birinde gelişmiş olmak diğeri için de avantaj sağlamaktadır ve genel olarak eğitimde de ekonomide de gayrimüslimlerin durumları çok daha ileri görünmektedir.

İstanbul'dan Bursa'ya beş saatlik bir vapur yolculuğuyla ulaşan Ömer Fuad'ın ilk sözleri edebî nitelikte olup Anadolu'ya ithafen söylenmiştir. Seslenişine Balkan Savaşları nedeniyle hüznün hâkimdir:

Anadolu... Ah, o ne kalb-i rahîm! O ne mader-i müşfik! İnsan o şefkatteki samimiyet ve hararetini ancak onun nermin kolları arasında hissedebilir. O kadar matemiyle, kardeşinin

13 Arzu Varlı-Murat Koraltürk, "II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. IX/20-21 (Bahar-Güz), (2010): 129.

14 Yusuf Kemal Öztürk, "Osmanlı'dan Genç Türkiye'ye Kalkınma Stratejisinin Teorik Arka Planı: 1914-1918 Millî İktisat Düşüncesi". *Turkish Studies*. Volume 11/1 Winter. (2016): 136.

(Rumili'nin) uful-i hazininden mütevellid kederiyle, öksüzlüğüyle beraber yine zabt-ı hissiyat ederek gülmek istiyor, aguş-ı refik ve rikkatine sığınan evlatlarına inşirahlar, ümitler bahşetmeye uğraşiyor. Bu, ne büyüklük... Bu, ne vefakarlıktır!¹⁵

Bursa, Osmanlı İmparatorluğunun temellerinin atıldığı yerdir. Dolayısıyla yazar, kendisiyle birlikte vapurdan inen Rumeli göçmenlerinin de etkisiyle Osman Bey'i hatırlar. Onun kendilerine seslendiğini hayal eder:

-Siz, ey miskin ahfad! Dehrin en müthiş rüzgârlarıyla sarsılmaz bünyan-ı saltanatımızı gıcırattınız. Biz buradan yola çıktığımız zaman sizin binde, yüz binde biriniz kadar bile adetimiz yok idi. Fakat kalbimizde din ve vatan aşkından başka bir şey yer bulamazdı. Sizin ise adetiniz milyonlara balığ olmuş iken ahlaksızlık, nifak ve şikak yüzünden çör çöp kadar ehemmiyetiniz olmadı. Düşmanı payitahtımızın ta kapısına kadar getirdiniz. Bakir Marmara'mızı düşmanın murdar ayaklarıyla telvis ettiniz. Yazıklar olsun sizin gibi canlı mezar taşlarına!...¹⁶

Ömer Fuad, bir gazeteci olarak çevresindeki tüm ayrıntıları tespit edip yazıya geçirirken kendi duygu ve düşüncelerini de edebî bir dille aktarmayı ihmal etmez. O, kendisiyle birlikte seyahat eden ve Balkan Savaşlarının hezimetini sonucunda göç ettikleri Rumeli'den tekrar Anadolu'ya dönen insanlarla birlikte aynı yıkılmışlığı, aynı yenilmişliği yaşar. Ancak Bursa'ya adımını attığı andan itibaren hissettiği bu duygular uzun sürmez. Görevini yerine getirmek için bölgeyi incelemeye başlar. Halkın içine karışır, onlarla röportaj yapar. Samimi sohbetlere dâhil olur ve görür ki “memleketimizin her yerinde olduğu gibi İslamlarda olan sebatsızlık, aculluk burada da cari”dir.¹⁷ Savaşta yenik çıkan bir toplumun kendine çekidüzen verip sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda kalkınıp güçlenmenin çarelerini araması gereklidir. Siyasi güç ekonomik güçle beraberdir. Aksi takdirde ticaretteki olumsuzluklar bütünüyle siyasete sirayet edecektir. “Çünkü hayat-ı iktisadiyesi gaib olmuş milletin hayat-ı siyasiyesi de buz üstüne yazı yazmak kabilindedir.”¹⁸

Ömer Fuad'ın mektuplarından anlaşıldığına göre o yıllarda, Bursa'da sanayi ve ticaretin birinci sırasında kozacılık gelmektedir. Buna bağlı olarak ipek dokumacılığı, havlu tezgâhları ve iplik fabrikaları vardır. İpek tezgâhlarında genellikle Musevi kızları, havlu tezgâhlarında ise Müslüman ustalar çalışır ve ipliği Avrupa'dan getirtirler. Müslümanların elinde olan bir iş kolu da debbağlıktır. Ancak Müslüman Türk çocuklarını yanlarına debbağ çırağı olarak alanlar, gelenlerin birkaç gün sonra kaçmasından şikâyet ederler. Avrupa'daki gibi modern alet ve makinelerden mahrum olan esnaf, hükümetin sanatlarını teşvik etmemesinden dolayı şikâyetçi ve kırgındır. List'e göre ekonomik açıdan kalkınmanın olabilmesi için çiftlikler

15 Ömer Fuad, “Darü'l-hilafe'den Bursa'ya”, *Sebilürreşad*, 250 (13 Haziran 1329): 266.

16 Ömer Fuad, “Darü'l-hilafe'den Bursa'ya”, 266.

17 Ömer Fuad, “Bursa'da Sanayi ve Ticaret”, *Sebilürreşad*, 254 (11 Temmuz 1329) 330.

18 Ömer Fuad, “Bursa'da Sanayi ve Ticaret”, 330.

yerine fabrikalara ve endüstri dallarına ihtiyaç vardır. Ancak endüstrilerin gelişimi tıpkı çocukların gelişimi gibidir. “Bebek endüstriler”¹⁹ hükümet tarafından her tür baskıya karşı korunmalıdır. Belli bir güce ulaşıncaya kadar millî ve iktisadi teşebbüsler mutlaka ekonomik tehdit unsurlarına karşı ayakta tutulmalıdır. Bursa ve çevresindeki Müslüman ve gayrimüslim müteşebbisler arasında da güç eşitliği yoktur. Hükümetin desteği gereklidir.

Müslümanlar arasında meslek olarak nalbantlık önemli bir yer tutmaktadır. Bursa’daki nalbant esnafının sayısını yaklaşık 50 olarak belirten Ömer Fuad, öğrendiği ayrıntılar karşısında şaşkınlığını ve üzüntüsünü gizleyemez. Bursa’nın tarihi hanlarından Yeni Tahıl Han’da bulunan nalbant esnafının şirketine giden ve şirketin kâtibiyile görüşen yazara, üzerinde “Dersaadet. N. Dimkof ve Şürekası Çemberlitaş” yazan bir zarf gösterilir ve gerekli açıklama yapılır:

İşte görüyorsunuz ya, muhbir efendi, bu Dimkof Bulgar’dır. Evet, Rumili’nde İslamları al kanlara boyayan vahşi kavme mensup bir adam. Bütün Anadolu’nun, bütün Rumili’nin ne tarafına giderseniz, nerede bir nalbantçı dükkanına tesadüf ederseniz mutlaka Bulgar Dimkof’un Çemberlitaş’taki nal fabrikasında yaptığı nalları göreceksiniz. Daha doğrusu Dimkof cenabları memleketimizde bulunan bargir, merkep, ester, ve sair bilcümle istifadeli hayvanatın ayaklarına hakim. Bulgar Dimkof bir gün Müslümanlara hiddet edip nal vermeyecek olsa hayvanlarımız hareketten kalacaktır. Bundan emin olunuz. Ne ise bu seferki Bulgar muharebesinde azıcık münsafane davrandı, -daha doğrusu kendi istifadesini Müslümanların parasını çekmekte buldu da- yine kema fi’s-sabık nal göndermekte devam etti. Acaba bizim Müslümanlar kendi nallarını ne zaman yapacaklar?²⁰

Bursa ve çevresindeki nalbantlara nal temin eden yegâne kişinin bir Bulgar olması bölgesel bir sorun değildir. Aynı kişinin ülke genelinde ticaret yaptığı göz önüne alındığında taşıma ve ulaşımdaki durumun vahameti kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bu tekel meselesi, millî ekonomi anlayışından uzak olmanın dışında siyasi ve stratejik alanlardaki büyük problemlerin varlığını işaret etmektedir. Carr’ın ifadesiyle, güvenliğini ortadan kaldıracak, ekonomik refahını ve fırsatlarını sınırlayacak tarzdaki sınırlılıklarla bir milletin yaşaması çok güçtür.²¹ Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı boyunca yaşanan yenilgilerin arka planındaki sebeplerden bazıları, Ömer Fuad’ın parmak bastığı işte bu detaylarda gizlidir.

2. Karacabey’de Pazar ve Köylüler

Bursa’dan sonra Karacabey’e geçen Ömer Fuad, orada da iç açıcı olmayan örneklerle karşılaşır. Karacabey’de Salı Pazarı’na tereyağı getirip satan köylünün, kazandığı parayla bakkal Kosti’ye gidip yaptığı alışveriş, hem köylünün sağlığını hiçe sayan hem de millî iktisadın gidişatına darbe vuran çarpıcı ayrıntılarla doludur:

19 Niall Kishtainy, *Ekonominin Kısa Tarihi*, 111.

20 Ömer Fuad, “Bursa’da Ticaret ve Sanayi-i İslamiye”, *Sebilürreşad*, 255 (18 Temmuz 1329): 344.

21 Edward Hallett Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, 80.

Elinde bulunan kararmış yağlı tenekeyi Bakkal Kosti'ye uzattı. Bakkaldan yağ alıyordu. Bu aldığı yağ, pamuk, çerviş, margarin yağı gibi mahlut, mağşuş kıyyesi 6-7 kuruşa verilen sahte, vücuda muzır bulunan yağdan idi. Bir miktar sabun, tuz, şeker gibi şeyler de aldı. Adeta kurun-ı vustadaki mübadeleye müşabih bir mübadele yapıyordu. Şayet hasıl ettiği tereyağını köyünde, yuvasında yiyecek olursa hevayic-i asliye ve mühimmeden olan tuz, sabun, şeker gibi şeylerin yüzünü görmemesi lazım gelecek idi. Bu suretle kumanyasını ikmal eden köylü yalınayak Kirmasti şosesini takiben obasına gidiyordu.²²

Karacabey'de köylülerin ekonomik durumlarının kötü olduğunu bu olayı anlatarak somutlaştıran Ömer Fuad, başka yerlerde de fakirlik derecesinin farklı olmadığını işittiğini yazar. Karacabey gibi İstanbul'a çok yakın bir yerde dahi durum kötüyse "Anadolu'nun en ücra, yoldan, şoseden münezzeh kazaları, nahiyeleri köyleri nasıl olduğunu tasavvur etmek pek kolay"dır.²³

Ömer Fuad, gezdiği bölgenin verimli ve zengin olduğunu verdiği etkileyici örneklerle anlatır. Karacabey'de frenk kiremidi yapmaya müsait yağlı ve balıklı toprak bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul'da binaların yapımında kullanılan küfeki taşı madeni vardır. Demir, litografya, manganez, simli kurşun madenleri açısından da zengindir. Bunlara ilaveten, Bandırma İskeleyi'nden İstanbul'a giden 150.000 kıyye kozanın 100.000'i Karacabey mahsulüdür. Kasaba şeker pancarı, hububat açısından verimlidir. Soğanı ve tereyağı meşhurdur. Ancak bütün bu elverişli şartlara rağmen ticari işlerin %80'i dışardan gelenlerin, %15'i Hristiyanların, %5'i de yerlilerin elindedir. Karacabey'deki olumsuz örneğin merkezinde yine Bulgaryalı Abacı Nikola adlı bir Bulgar vardır. Yazar, Nikola'yı Karacabey Müslümanlarının ekonomik açıdan kanını emen bir keneye benzetir:

Koyunların tüyelerinin içerisine sokulup kanını emen (kene) gibi bu âdem Bulgaristan'dan celb ettiği abaları dikip bilumum köylülere satmak suretiyle Karacabey Müslümanlarının iktisadi kanlarını emiyor. Maateessüf bizim Müslümanların muteber kimseleri de köylülere kefalet ettikleri gibi, vakt-i muayyende de parayı tahsil edip merkuma verirlermiş. Muharebeden beri Nikola cenapları Bulgaristan ordusundan Müslüman ordusuna karşı silah atıp Müslüman öldürmek suretiyle vazife-i vataniyesini de ifa ediyor. Demek ki Nikola hem siyasi, hem iktisadi bir düşman.²⁴

Nikola'nın bölgede bu kadar güçlenip kök salmasındaki temel sebep ise gerekli maddi güce sahip olsalar dahi Müslümanların bir türlü birlik sağlayamamalarıdır. Tek hedef, tek ideal etrafında bir araya gelip sürekli bir biçimde azimle çalışmak ve başarılı sonuçlara ulaşmak bakımından zayıf olmalarıdır. Kendi içlerinde kolayca bölünmeleridir.

22 Ömer Fuad, "Karacabey Kazası", *Sebilürreşad*, 257 (1 Ağustos 1329): 375.

23 Ömer Fuad, "Karacabey Kazası", 375.

24 Ömer Fuad, "Karacabey Kazası", 375.

3. Kirmasti Madenleri

Ömer Fuad'ın gidip gördüğü ve yazdığı yerlerden biri de şimdiki adı Mustafakemalpaşa olan Kirmasti kazasıdır. Toprağı gayet verimli, mahsuldar ve kuvvetli olan Kirmasti'de kömür ve petrol madenleri bulunmaktadır. Ancak burada da madenlerin işletmesini Hristiyanlar almıştır. Kirmasti'de “gayet mebzul ve bereketli kömür madeni olup Hristiyanlardan Gavril ve Andon nam vatandaşlar (!) mezkur madenin ruhsatını almışlar, bilahire bir İngiliz kumpanyasına imtiyazını devr ve ferağ etmişler. Hâl-i hazırda Bursa İngiliz konsolosunun delaletiyle”²⁵ işletilmektedir. Buna karşılık, petrol gazının ruhsatını alan ise Türk ve Müslümanlardan müteşekkil bir gruptur. İçlerinden Işıkoğlu İsmail Efendi ile görüşen Ömer Fuad, madeni işletmeye maddi güçlerinin yetmediğini ve imtiyaz ruhsatını satmak istediklerini öğrenir. Yalnız Işıkoğlu İsmail Efendi ve arkadaşları, şartıca bir biçimde, imtiyazı gayrimüslimlere devretmeyi planlamaktadırlar. İsmail Efendi bunun sebebinin açıklar:

İslamlardan gayrısına!.. Çünkü bizim Müslümanlar iş adamları, kâr ehli kimseler değildir. Dedikodu, safî lakırdı ile iş görmeği severler. Erbab-ı müracaattan bazıları müteşebbis, iş ehli adamlar ise de bu gibilerin kuvve-i maliyesi madeni işletmeğe kafi gelmediğinden; diğer bir kısım ashab-ı yesar ve sermayenin şirketler teşkiliyle beş, on, yüz Müslüman'ın bir araya birleşip bizlere müracaat etmesinden naşi imtiyazını İslamlardan gayrısına vermeğe mecburiyet hissettik.²⁶

Utanıp sıkılmadan aksine hiç çekinmeden rahatça yaptığı bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Müslümanlar arasında millî ve dinî açıdan birlik bulunmadığı gibi başarılı olacaklarına dair inanç da yoktur. Bu olumsuz örnek, ekonomik hayatın Türk ve Müslümanlar arasında neden gelişemediğini trajik bir biçimde gözler önüne serer.

4. Bandırma'da Ticari Hayat

Sebilürreşad dergisindeki “Anadolu Mektupları”nda Kirmasti'den sonraki durak Bandırma'dır. Ömer Fuad, Karacabey'e yeniden uğrayıp oradan Bandırma'ya hareket eder. Bandırma ile ilgili yazının başlığı “Bandırma'da Müslümanlarla Hristiyanlar”dır. Yazarın kasabaya dair ilk izlenimlerini anlattığı satırlar, bu başlığın neden seçildiğine açıklık getirir niteliktedir:

Altı, altı buçuk saat sonra Kapı Dağı şibh ceziresi, biraz sonra Bandırma kasabası gözüktü: Kasabanın en güzel merkeze nazır bir cihetinde, (Livadya) tabir olunan bir mahalde beyaz ve mavi boyalı muntazam, büyük Rum Mektebi ile ona nazır bir cihette yani kasabanın diğer bir dalyasında (Malta) denilen bir mahalde üzerinde İngiliz ve Fransız bayrağı asılı bir konsoloshane. [Bandırma'nın dehşetli zenginlerinden, bilhassa zahire ticaretiyle meşgul Rumlardan biri mezkur konsoloshanede fahri konsolosluk vazifesini ifa ediyor; yani hem İngiliz

25 Ömer Fuad, “Kirmasti Kazası”, *Sebilürreşad*, 261 (29 Ağustos 1329): 9.

26 Ömer Fuad, “Kirmasti Kazası”, 9.

hem de Fransız tebasının umur ve hususatina bakıyor.] Şayet Haydar Çavuş Cami-i Şerifi olmasa Bandırma'da şayan-ı dikkat İslam müessesatından hiçbir şey yok demek icab ediyor. Bandırma'nın kara cihetinden merkeze doğru bakılırsa karşıdan Kapı Dağı şibh cezaresi gözüktüğünden adeta İstanbul'un Boğaziçi sahilini andırıyor; şu kadar ki Boğaziçi'nin açıklığı buraya nazaran dar kalıyor.

Burada iki mühim köy vardır ki birisi Rum Mektebi ile meşhur (Perama) köyü, diğeri granit taş ocakları madeni ve bu madenin gayet zengin Ermeni sahipleriyle maruf (Ermeni Köyü) dür. Bu köyde iyi su vardır. Nefs-i Bandırma'nın içilecek iyi suyu bulunmadığından fiçılarla su köyden getiriliyor.²⁷

Çizilen bu manzara dâhilinde Bandırma'da Rum ve Ermenilerin çokluğuna ilave olarak Fransız ve İngilizlerin de konsolosluklar açarak ticari rekabet içinde varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Sanayi açısından bölgenin diğer yerlerinde olduğu gibi Bandırma'da da Müslümanların Hristiyanlara göre geride oldukları tespitinde bulunan Ömer Fuad, bu durumu şöyle özetler: “Her yerde olduğu gibi Bandırma'da dahi Müslümanlar sanayi nokta-i nazarından geridedirler. Müslümanlarda sanat namına hemen hemen bir şeyler yoktur. Burada dahi ne sanayi varsa hep Hristiyanlar elindedir.”²⁸ Terzi, kunduracı esnafı içinde çoğunluk ve büyük oranda iş yapanlar Hristiyanlardır. Ayrıca Bandırma'da bütün zahire ticareti Rumların elindedir. İçlerinde bir de Musevi tüccar bulunan esnaf, Anadolu'nun o civardaki bütün Müslüman köylülerinin mahsulünü toplayıp kendi depolarına, fabrikalarına ve değirmenlerine akitmektedir. Ömer Fuad'a göre yüzbinlerce Müslüman köylü karın tokluğuna çalışıp üretirken onların elde ettikleri mahsulü 5-6 Rum tüccar alıp refah içinde yaşamaktadır. Buna rağmen yine “eşitlik yok” diye bağırınlar Hristiyanlardır. Her iki tarafı da dikkate alan yazar, mensubu olduğu Müslümanlar adına özeleştiride bulunmayı da ihmal etmez. Bu kötü durumun asıl müsebbibi olarak Müslümanları görür: “Hem iş yapmayız, hem de yapmaya teşebbüs edince de yine kendimiz bir engel çıkarır, o güzel teşebbüsü alt üst ederiz. Biz böyle didişirken öteden Hristiyanlar memleketin bütün hayat damarlarını ellerine alır, kendi memleketimizde bile bizi kendilerine esir ederler.”²⁹ Böylece, yazar asıl suç onlarda değil, bizdedir hükmüne varır.

Bandırma'nın ticari açıdan önemine değinen ilk yaygın organının *Sebilürreşad* olmadığını 19 Nisan 1906 tarihli *Servet-i Fünun* dergisindeki fotoğraflı haberden anlamak mümkündür. Yazarı belli olmayan, ancak Bandırma seyahati neticesinde kaleme alındığı belirtilen haberde, ileriki yıllarda Bandırma'nın öneminin artacağına değinilmekte ve özellikleri özetlenmektedir:

Bandırma kazası kırk bin nüfusu şamil bulunduğu gibi arazisi gayet münbit ve mahsuldardır. Hububat-ı mütenevvia ile her türlü meyve yetişir. Bandırma'nın balı da meşhurdur. Meraları çok olduğundan Bandırma civarında hayli koyun beslenir. Bandırma kasabasının nüfusu on iki bin radesindedir. Kasabada dört cami-i şerif ve bir rüştiye mektebi ile ibtidai mektepleri ve üç hamam vardır. Bandırma kasabası Karesi sancağının merkezi olan Balıkesir kasabasının iskelesi

27 Ömer Fuad, “Bandırma'da Müslümanlarla Hristiyanlar”, *Sebilürreşad*, 265 (26 Eylül 1329): 75.

28 Ömer Fuad, “Bandırma”, *Sebilürreşad*, 269 (24 Teşrinievvel 1329): 141.

29 Ömer Fuad, “Bandırma”, 141.

makamındadır. Balıkesir'e bir şose ile merbuttur. Buraya mesafesi 80 kilometredir. Bandırma, Bursa'nın da 100 kilometre garb-ı şimalisindedir. Balıkesir ve civarının ve bu havalinin bütün ticareti Bandırma vasıtasıyla icra olunageldiğinden Dersaadet ile Bandırma arasında daima vapurlar amed ü şedd etmektedir. Bu cihetle Bandırma'nın ehemmiyet-i ticariyesi günden güne ziyadeleşmekte ve kasaba da kesb-i mamuriyet eylemektedir. Bandırma'nın bu terakkiyatı ve muamelat-ı ticariyesinin vüs'ati üzerine burada bir liman inşasına teşebbüs edilmiş ve inşaat kuvve-i karibeye gelmiştir. Bandırma'nın Aydın vilayetiyle münasebat-ı ticariyesi gittikçe ziyadeleşmekte ve şimendiferle İzmir'e rabtı mutasavver bulunmakta olmasına göre atiyen bir kat daha şeref ü mamuriyeti ve ticaret nokta-i nazarından ehemmiyeti artacağı derkârdır.³⁰

Servet-i Fünun'da yayımlanan Bandırma'ya ait 24 Kasım 1892 tarihli bir diğer yazıda ise “Bandırma İskelesi ticaretgâh bir mahal olup Karesi sancağı mevaridat ve mürselatının başlıca bir merkezidir. Tabii bir limanı haiz olması cihetiyle büyük vapurlar burada barınabiliyor. Dersaadet'ten Bandırma'ya hemen her gün gelip giderler. Fakat haftada üç postası vardır. Esas ihracat Karesi sancağı hasılat-ı madeniyesidir ki bunlarda iki büyük borasit ve bir simli kurşun vesairenden ibaret olup mühimi borasittir. Bundan senevi Avrupa'ya birçok sevkiyat icra olunuyor. Borasit madeni Avrupa'nın başka cihetinde yoktur. Bandırma'dan doğruca Avrupa'ya sevk olunur.” açıklamalarıyla bölgedeki bor madenine dikkat çekilir. Ayrıca yazının devamında, Bandırma'da bulunan şifalı çamurun ileriki yıllarda çok meşhur ve önemli olacağı üzerinde durulur.³¹

Servet-i Fünun'un *Sebilürreşad*'daki yazılardan farklı olarak yalnızca coğrafi ve ticari bilgileri vermesi, etnik dağılımı oynadığı baskın rol üzerine herhangi bir yorum yapmaması dikkat çekmektedir. Bu durum, gerek derginin edindiği misyonun gerekse II. Meşrutiyet öncesi siyasi atmosferin etkisi olarak değerlendirilebilir.

5. Ayvalık Kazasındaki Rumlar

Ömer Fuad'ın *Sebilürreşad*'a gönderdiği son mektup, derginin 3 Nisan 1330 tarihli 292. sayısında yayımlanır. “Adalar Denizi Sahilinde: Ayvalık Kazası” başlığını taşıyan bu yazı, Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan Ayvalık kazasının o günlerdeki fiili durumunu keskin hatlarla resmeder. Adeta Yunanistan'ın bir şehrindeymiş hissi uyandıran Ayvalık'ta Rum ahalinin siyasi emelleri doğrultusunda özgürce hareket ettiği görülür. Kasabada tamamen Etniki Eteryaya Cemiyetinin havası hakimdir. Dışarıdan gelenleri takibe alıp sorgularlar. Hatta Balkan Savaşları sonrasında Ayvalık'a yerleştirilmek istenen muhacirlere engel olurlar.³² Okul çocuklarının başındaki şapkalar Yunan askerlerinininki ile aynıdır ve ön tarafında çifte Yunan bayrağı vardır.

30 *Servet-i Fünun*, 31, 782 (19 Nisan 1906): 20.

31 *Servet-i Fünun*, 4, 89 (24 Kasım 1892): 170-171.

32 “Geçenlerde hükümet kaza civarında bir miktar Rumili muhacirini yerleştirmeye teşebbüs eder. Bunu haber alan Ayvalık Rumları birbirine girer. Derhal Metropolit Efendi tapu dairesine koşuyor. Ne görüşürse görüşür. Neticede tapu memuru (Sotiraki) Efendi'nin kendisine havale olunan evrak üzerine (kabil-i iskan arazi yoktur) derkenarıyla iş hallolunur.” Ömer Fuad, “Adalar Denizi Sahilinde Ayvalık Kazası”, *Sebilürreşad*, 292 (3 Nisan 1330): 107.

Kiliselerin sayısı 10 olup her yerde çan sesleri duyulur. “Bu kiliselerin altmış, yetmiş bin lira kadar bir parası vardır ki civardaki Müslümanların ellerinde bulunan zeytin mahsulatını ucuz ucuz yok pahasına toplamak için tahsis olunmuştur. Bu para seneden seneye artmaktadır.”³³ Kilise yoluyla sürekli artan gelirlerine ilaveten ticari faaliyetleri de çok fazladır. Ayvalık Rumlarının “iktisat âlemindeki hayat-ı faalaneleri dehşetlidir. Buharla müteharrik yirmi iki zeytinyağı fabrikaları vardır. Bütün civardaki İslam köylerinin zeytinlerini inhisar altına almışlardır.”³⁴

Yunanlılık fikrini aşılacak üzere kazada bulunan matbaalar aralıksız çalışmakta ve haftada üç gün neşredilen gazete, her yere ulaştırılmaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından girmesi yasak yayınlar, Midilli üzerinden buraya gelir ve dağıtılır. Hastane ve okulları da en yetkin şekilde Rumlara hizmet vermektedir. Ömer Fuad'ın tanık olduğu ve duyduğu ayrıntılar karşısında dili tutulur, tereddüte düşer ve “Acaba burası Osmanlı memleketi midir?” sorusunu kendi kendine sorar. Bir sonraki mektubunda Osmanlıların Ayvalık'la olan alakalarını yazacağını ifade eden muhabir, söz konusu yazısını ya yazamamış ya da yayımlanması mümkün olmamıştır. Zira Ömer Fuad'ın “Anadolu Mektupları” birdenbire kesilir.

6. Himmet Sahibi Müslüman Girişimciler

Bursa, Karacabey, Kirmasti, Edincik, Bandırma ve Ayvalık civarında gözlemediği olumsuzlukları açıkça yazan Ömer Fuad, şahit olduğu olumlu ve güzel örneklerle de yazılarında yer verir ve duyduğu memnuniyeti coşkuyla dile getirir:

Bandırma'da “debbağ-derici” esnafından Dervişzade Ahmet Efendi namında gayretli bir zat gördüm, ne kadar sevdim, adamcağız bin müşkilata rağmen, gece gündüz çalışıyor, sanatını yeni usulde ilerletmeye uğraşiyor. Sonra bir ayakkabı mağazası da açmış, namusuyla, istikametiyle terakki edip duruyor. Ne ala! Bütün Müslümanlar böyle çalışsalar, tecceddüde doğru umumi bir gayret, bir hareket gösterebilirler ne olur: Hem kendileri zengin olurlar, çocuklarını sefaletten halas ederler; hem devleti kazandırır, Avrupalı muhtekirlere avuç açmaktan kurtarırlar.

Sonra manifaturacı Hafız Sami Efendi, Taşcızade Reşad Bey, hırdavat işiyle meşgul Evyapanzadeler, kantariye (şeker, kahve, pirinç... ilah) üzerine muamele yapan Hacı Ahmet Efendi (Merkezi İstanbul'da kantarcılardadır: Hüseyin Efendi), demir üzerine muamele yapan Tatar Hacı Abdüllatif, Hacı İslam ve şürekası, şayak metayıyla meşgul Abbas ve İbrahim efendiler istisna edilecek olursa hemen Bandırma sanayi ve ticaretinin kısm-ı azamı Hristiyanların elindedir. İnsan ara sıra böyle gayretli, sahib-i himmet Müslümanlara da tesadüf etmese, emin olunuz, ye'sinden ölür, bir adım ileri gidemez. Bereket bunların verdiği şevk ve ümit ile insan yaşıyor. Tarik-i mesaisinde ilerliyor.³⁵

Sebilürreşad dergisi adına İstanbul'dan çıkıp Bursa ve civarında yaklaşık bir yıl süreyle röportajlar yapıp gözlem ve tespitlerde bulunan gazeteci Ömer Fuad, sanayi ve ticaret açısından

33 Ömer Fuad, “Adalar Denizi Sahilinde Ayvalık Kazası”, *Sebilürreşad*, 292 (3 Nisan 1330): 107.

34 Ömer Fuad, “Adalar Denizi Sahilinde Ayvalık Kazası”, 107.

35 Ömer Fuad, “Bandırma”, *Sebilürreşad*, 269 (24 Teşrinievvel 1329): 141.

Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki uçurumu gözleriyle görmüştür. Bu durum eğitim konusunda da geçerlidir. Müslümanların mektep ve medreselerindeki geriliğe mukabil Hristiyan okullarında ferdî gayretlerin ve toplumsal birliğin etkisiyle büyük bir ilerleme söz konusudur. Ticaret ve eğitimi birbirinden tamamen ayrı düşünmemek gerektiği fikrini savunan Ömer Fuad, ilim ve irfanda gayrimüslimlerin çok gerisinde kalan Müslümanların, ticarî sahada varlık gösteremeyip rekabet edememelerini doğal bir sonuç olarak nitelendirir. Bölgedeki zeytin, koza, üzüm ve diğer meyvelerin mahsulatındaki bolluğa rağmen Müslümanların cebine giren para azdır. Çünkü onlar ilkel yöntemlerle insan gücünü kullanarak çalışırken gayrimüslimler eğitime verdikleri önem sayesinde teknolojiyi takip edip fabrikalar, şirketler kurarak çok daha sistemli bir biçimde çalışıp üretmektedirler.

7. Millî Ekonomiden Millî Eğitime

Ömer Fuad, hemen hemen bir yıl boyunca “seyyar muhabir” olarak Bursa ve çevresini dolaşıp gözlem ve tespitlerde bulunurken bölge halkıyla tanışıp röportajlar gerçekleştirir. Ticarete dair konular kadar eğitimle alakalı meseleler üzerinde de durur. Bu sebeple, onun görüştüğü kişiler arasında sadece ticaretle uğraşanlar yoktur. Ekonominin yanı sıra Müslüman ve gayrimüslimlere ait cami, okul, öğrenci, eğitim sistemi gibi ayrıntılar hakkında çarpıcı bilgiler verir. Bursa’daki medreselerin içler acısı hâlini edebî bir dille resmeder: “Şimdi bu hane-i pederin örümcekler tutan harabeleri üzerinde oturup biraz ağlamak isterim. Ey Fenarilere, Hüsrevlere, Hayalilere mutavattın olan şehir-i muazzam! Bir zamanlar senin her bucağında yığın yığın ulema tahsil-i ilm ile meşgul olurken bugün birçok medreseler sahihsizlik yüzünden baykuşlara me’va olmuş.”³⁶

İlmiye sınıfının perişan hâlde bulunduğu terakki, tahsil, teceddüd ve maişet bakımlarından hiç bir refah işareti göstermediğine işaret eden Ömer Fuad, yaşanan olumsuzlukları, kendi gözlemlerine ilaveten Bursalı öğrencilerin ifadelerine başvurarak anlatır: “Bu kadar sene Arapça okuyoruz, fakat iki kelime bir araya getirip söyleyemiyoruz. Zaten hocalarımız da buna muktedir değildir. İcazet alan bir talebe eğer hafız değilse harekesiz Kur’an’ı, hadisi dürüst okuyamadığı gibi, manasını da anlayamıyor. Buna mukabil bari din âlimlerine vukufumuz olsa!”³⁷

Ömer Fuad’la görüşen öğrenciler, çağın şartlarına uygun, yenilikçi bir eğitimden geçmek istediklerini ısrarla vurguladıktan sonra “eski kafada” gitmektense okumayı bırakıp hiç olmazsa “bakkallık çakkallık etmek” ve böylece “aç kalmamak” düşüncesini dile getirirler.³⁸ Öğrencilerin sözleri, Müslüman-Türk halkın eğitimde geri kalış sebeplerini gösterdiği gibi ticaretle ilgili işlere bakıştaki küçümseyici tavrı da çarpıcı bir biçimde gözler önüne serer. Buna mukabil, Karacabey’e gelen İngilizler un fabrikası³⁹, Fransızlar iplik fabrikası⁴⁰ işletirler.

36 Ömer Fuad, “Anadolu Seyyar Muhabir-i Mahsusumuzdan”, *Sebilürreşad*, 252 (27 Haziran 1329): 298.

37 Ömer Fuad, “Anadolu Seyyar Muhabir-i Mahsusumuzdan”, 299.

38 Ömer Fuad, “Anadolu Seyyar Muhabir-i Mahsusumuzdan”, 299.

39 Ömer Fuad, “Bursa-Karacabey”, *Sebilürreşad*, 256 (25 Temmuz 1329): 362.

40 Ömer Fuad, “Karacabey Kazası”, *Sebilürreşad*, 257 (1 Ağustos 1329): 375.

Karacabey'de rüştiye düzeyindeki bir okulun genel sınavında bulunan Ömer Fuad, öğrencilerin tahsil durumundaki zayıflığın gerekçelerini; öğretmenlerin ve ders kitaplarının sık sık değişmesi, esaslı bir program takip edilmemesi ve ders kitaplarının pahalı olması şeklinde sıralar. Ayrıca okullardaki öğrenci sayısının azalmasına yol açan bütün bu problemlere ek olarak ailelerin “elifi okuyacak kadar” tahsili yeterli görmeleri ve çocuklarını okuldan alarak “sanata vermek”⁴¹ suretiyle meslek edindirme anlayışları rol oynamaktadır.

Ömer Fuad, tanık olduğu olaylarla birlikte kendisine aktarılan yaşanmış bazı hadiseleri de *Sebilürreşad* okurlarıyla paylaşır. Bunlar arasında Bursa Darülmualliminden mezun bir öğretmenin başına gelenler çok kötü ve umut kırıcıdır. Öğretmen, Bulgarların Çatalca önlerine geldiği bir sırada öğrencilerine, böyle zamanlarda vatana dört elle sarılmak gerektiğini anlatarak Namık Kemal'in bir şiirini tahtaya yazdırır. Vatan sevgisi aşlamaya çalışan öğretmen, kendisinden daha kıdemli bir başka öğretmenin eleştirisine uğrar. Millî bilinçten yoksun olan öğretmen “Böyle şiirlerle, beyitlerle, şarkılarla çocukların fikrini zehirliyorsun. Burası ibtidai mektebidir. Böyle şeyler okutma.”⁴² diyerek öğrencilere meslektasını taşlatır. Neticede kaymakamlığa şikayet edilen azmettirici öğretmen azlolunur. İdealist öğretmen başına gelenleri, içinde bulunduğu şartların zorluğunu detaylarıyla Ömer Fuad'a anlatır:

A birader! Ben memleketi, anamı, babamı terk edip burada 200 kuruşa hizmet ediyorum. Kahveci çıraklığı etsem ustamın vereceği yemekten maada elime 100 kuruş tabii geçecektir. 200 kuruş ile nasıl geçindiğimi Allah bilir. Mahaza hamiyet saikasıyla, evlad-ı vatani cehlden kurtarmak kaygısıyla burada bi-kadrü'l-imkan hizmet ediyorum. Az çok çocukların fikirlerini uyandırıp biz de diğer mektepler gibi yaşayalım arzusunu izhar ettim. Fakat nihayet taşlanmağa mecbur oldum.⁴³

Müslümanlar maddi imkansızlıklar nedeniyle eğitimde gereken altyapıyı kuramazken gayrimüslimlerin maddi-manevi bütün güçlerini birleştirip servetlerini ortaya koyarak azimle çocuklarını yetiştirdikleri yine Ömer Fuad tarafından aktarılır. Yazar, gezip gördüğü yerlerde Ermeni ve Rumların gelecek neslin eğitimine yönelik olarak çok çalıştıklarını ve başardıklarını gözlemler. Mesela, Bandırma'daki okullardan bahsederken “Bandırma'da mevcut mekteplerin en mükemmeli, belki de en birincisi Rum mektepleridir.”⁴⁴ ifadesini kullanır. Livadya'daki “muhteşem ve muntazam” okulu yaptırmak için Rum zenginleri kendi aralarında adeta yarışır. Fakiri, zengini yeri geldiğinde sırtlarında taş taşır.⁴⁵ Tıpkı Rumlar gibi Ermeniler de ekonomi kadar eğitimin de önemli olduğunu kavrayarak harekete geçmiştir. Orta yaş üzerindeki Ermeniler okuma yazma bilmezken eğitimin değerini anlayarak çocukları için okullar tesis ederler. Mesela, Artin Efendi adında bir doktor kalkıp Edincik kasabasına gelerek bütün mal

41 Ömer Fuad, “Karacabey Kazası”, *Sebilürreşad*, 258 (8 Ağustos 1329): 395.

42 Ömer Fuad, “Karacabey Kazası”, 395.

43 Ömer Fuad, “Karacabey Kazası”, 395.

44 Ömer Fuad, “Bandırma'da Müslümanlarla Hristiyanlar”, *Sebilürreşad*, 265 (26 Eylül 1329): 75.

45 Ömer Fuad, “Bandırma'da Müslümanlarla Hristiyanlar”, 75.

varlığını Ermeni çocuklarına hizmet verecek bir okul için harcar ve orada çocuklara sadece okuma yazma öğretmekle kalmaz, milliyetlerini tanıtır.⁴⁶

Ömer Fuad, eğitime bakış noktasında Hristiyan zenginleriyle Müslüman zenginlerini kıyaslayarak birinci tarafın “milletimize hayrımız, faydamız dokunsun” diye yaşayıp çalıştığını, ikinci tarafın ise hemen hemen ekserisinin “milletlerinin, dindaşlarının selamet ve atisini” dikkate almayarak yalnızca kendi “çocuklarının rahat ve müsterih” bir hayat geçirmesi arzusunda olduklarını savunur. Aynı topraklar üzerinde yan yana yaşayan iki farklı dinin insanları arasında ekonomi ve eğitim alanlarındaki farklılığın uçurum düzeyinde büyük olmasından üzüntü duyan Ömer Fuad, yazısının sonunda din kardeşlerine seslenir:

Ey Müslüman kardeşler! Bu gayur, çalışkan misyonerlerden olsun ibret alalım. Vatanlarını, memleketlerini terk edip din neşretmek için lisanıyla, irfanıyla mezhebiyle, milletiyle münasebeti olmayan memleketlere tabur tabur geliyorlar. Emellerine de muvaffak oluyorlar. Bizim ise memleketimizde hâlâ mektep denilmeğe layık bir müessesemiz mevcut değil. Mücadele yalnız kılıçla değildir. Mücadehenin envai vardır. Can ile mücadele olduğu gibi para, mal, kalem... ilah ile de mücadele olur. İşte bizler bu hakikatten tamamen gafil olduğumuz için günden güne mahvolup bitiyoruz.⁴⁷

Sebilürreşad okurlarına Anadolu'dan seslenen Ömer Fuad, İstanbul dışında neler yaşandığını somut gerçeklerle ortaya koyar. Bu bağlamda, Müslüman halk ticaret ve eğitim konularında geri kalmışlık içindedir. Hristiyan Rum ve Ermeniler ise birlikte hareket ederek gelişmişlik düzeylerini sürekli yükseltme azmindedirler. İlaveten Bursa, Bandırma, Edincik, Karacabey, Kirmasti ve Ayvalık İstanbul'a uzak olmamasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu çatısı altındaki bu farklı etnik ve dinî yapıları mensup insanların Balkan Savaşlarıyla gün yüzüne çıkan ayrışmayı istikrarlı bir biçimde ekonomi ve eğitim temelinde sürdürdükleri görülür.

Sonuç

II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren birçok alanda yeni gelişmeler yaşanır. Dil, edebiyat, iktisat, basın, siyaset gibi toplumu yakından ve derinden ilgilendiren alanlarda görülen bu olumlu ve olumsuz yöndeki değişiklikler doğal olarak devrin gazete ve dergilerine yansır. Sayıları oldukça fazlalaşan yayın organlarından bazıları kök salarak günümüze değin ulaşmayı başarır. *Sebilürreşad* dergisi bunlardan biridir. Mehmet Akif Ersoy'un ismiyle özdeşleşen dergi, Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı sınırları içinden ve dışından ses vermeyi misyon edinir. Gezgin muhabirleri aracılığıyla geniş bir coğrafyanın temsilcisi ve tercümanı olur. Bu muhabirlerden Ömer Fuad, 1913-14 yılları arasında yaklaşık bir yıl süreyle Bursa ve çevresini dolaşarak bölgeyle ilgili eğitim ve iktisat konularındaki röportaj, gözlem ve tespitlerinin yayımlanmasını sağlar. Söz konusu yıllar, millî iktisat politikasının izlenmeye başlandığı döneme

46 Ömer Fuad, “Aydıncık (Edincik) Nahiyesi”, *Sebilürreşad*, 281 (16 Kanunusani 1329): 332.

47 Ömer Fuad, “Bandırma'da Müslümanlarla Hristiyanlar”, *Sebilürreşad*, 265 (26 Eylül 1329): 75.

denk gelmektedir. Bu sebeple, Ömer Fuad'ın özellikle vurguladığı yabancı ve gayrimüslimlerin ülke ekonomisinde oynadıkları role dair gözlem ve değerlendirmeleri bugün de dikkate alınmayı hak edecek kadar değerlidir.

Ömer Fuad'ın millî iktisada ait izlenimlerini sade bir dille ve diyaloglara yer vererek anlatması yazdıklarına gezinin yanında anı çeşnisi katmaktadır. Dolayısıyla yaşadıklarını olay, kişi, zaman ve yer bağlamında ele alması gezi raporlarından oluşan mektuplarını yarı kurgusal bir metne dönüştürmektedir. Yazarın üslubundaki bu özellik, ekonomi gibi ağır ve sıkıcı gelebilecek bir konuyu ilginç ve dikkat çekici kılmaya hizmet etmektedir. Nitekim Ömer Fuad'ın Bursa, Karacabey, Kirmasti (Mustafakemalpaşa), Edincik (Aydıncık), Bandırma ve Ayvalık civarında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkın 1913-1914 yıllarındaki yaşantılarını ticaret, din ve eğitim bağlamında canlı örneklerle anlatması ve bölgedeki insanlarla röportajlar gerçekleştirmesi, geçmişteki iktisadi sorunların kaynağına işaret eden ve geleceğe seslenen önemli verilerdir.

Sonuç olarak dergi ve gazeteler, yayımlandıkları dönemi hemen her yönüyle aydınlatmaya büyük oranda imkân sağladıklarından tarih, edebiyat, iktisat, sosyoloji gibi bilim dalları açısından vazgeçilmez öneme haiz birer veri kaynağıdır. Bu çalışmada bahsi geçen ayrıntılar ışığında denilebilir ki *Sebilürreşad* dergisi ve Ömer Fuad'ın “Anadolu Mektupları” da Türkiye’de ekonominin millileşmesine giden sürecin XX. yüzyıl başlarındaki durumunu bir kesit hâlinde gözler önüne sererken millî ekonominin toplumsal faydaya iz düşümleri hakkında her çağda geçerli olabilecek değerli ipuçları içermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

Akyüz, Kenan. *Batu Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1986.

Berkes, Niyazi. *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: YKY, 2013.

Carr, Edward Hallett. *Milliyetçilik ve Sonrası* (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: İletişim Yay, 2015.

Efe, Adem. “Sebilürreşad”, *İslam Ansiklopedisi*. islamansiklopedisi.org.tr/sebilurresad (Son Erişim Tarihi: 04.04.2020).

Enginün, İnci. *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1859-1925)*. İstanbul: Dergah Yay, 2012.

Güler, Mehmet Nuri (2005). “Günümüzdeki İktisat (Ekonomi) Bilimi'nin Adlandırılma Problematigi.” *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 4, (2005): 379.

- Hobsbawm, Eric John. *Milliyetçilik* (Çev. Osman Akinhay). İstanbul: Ayrıntı Yay, 2014.
- Jaffrelot, Christophe. *Uluslar ve Milliyetçilikler* (Haz. Jean Leca). İstanbul: Metis Yay, 1998.
- Kedourie, Elie. *Avrupada Milliyetçilik* (Çev. M. Halûk Timurtaş). Ankara: MEB, 1971.
- Kishtainy, Niall. *Ekonominin Kısa Tarihi* (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Alfa Yay, 2018.
- Ömer Fuad “Darü’l-hilafeden Bursa’ya.” *Sebilürreşad*. 250 (13 Haziran 1329): 266.
- _____ “Anadolu Seyyar Muhabir-i Mahsusumuzdan.” *Sebilürreşad*. 252 (27 Haziran 1329): 298.
- _____ “Bursa’da Sanayi ve Ticaret.” *Sebilürreşad*. 254 (11 Temmuz 1329): 330.
- _____ “Bursa’da Ticaret ve Sanayi-i İslamiye.” *Sebilürreşad*. 255 (18 Temmuz 1329): 344.
- _____ “Bursa-Karacabey.” *Sebilürreşad*. 256 (25 Temmuz 1329): 362.
- _____ “Karacabey Kazası.” *Sebilürreşad*. 257 (1 Ağustos 1329): 375.
- _____ “Karacabey Kazası.” *Sebilürreşad*. 258 (8 Ağustos 1329): 395.
- _____ “Kirmasti Kazası.” *Sebilürreşad*. 261 (29 Ağustos 1329): 9.
- _____ “Bandırma’da Müslümanlarla Hristiyanlar.” *Sebilürreşad*. 265 (26 Eylül 1329): 75.
- _____ “Bandırma.” *Sebilürreşad*. 269 (24 Teşrinievvel 1329): 141.
- _____ “Aydıncık (Edincik) Nahiyesi.” *Sebilürreşad*. 281 (16 Kanunusani 1329): 332.
- _____ “Adalar Denizi Sahilinde: Ayvalık Kazası.” *Sebilürreşad*. 292 (3 Nisan 1330): 107.
- Özcan, Azmi. “Milliyetçilik.” *İslam Ansiklopedisi*. islamansiklopedisi.org.tr/milliyetçilik (Son Erişim Tarihi: 04.04.2019).
- Öztürk, Yusuf Kemal. “Osmanlı’dan Genç Türkiye’ye Kalkınma Stratejisinin Teorik Arka Planı: 1914-1918 Milli İktisat Düşüncesi.” *Turkish Studies*. Volume 11/1 Winter. (2016): 131-144.
- Sağlam, Serdar. “Ziya Gökalp’te ‘Solidarizm’ ve ‘Milli İktisat.’” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. 1, (2004): 74-75.
- Smith, Antony D. *Millî Kimlik* (Çeviren Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yay, 2016.
- Servet-i Fünun*. 4, 89, (24 Kasım 1892): 170-171.
- _____ 31, 782, (19 Nisan 1906): 20.
- Varlı, Arzu-Koraltürk, Murat. “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. IX/20-21 (Bahar-Güz), (2010): 127-142.